

BÜYÜLEYİCİ BİR BİLİM DALI: DİLBİLİM

Zeynel Kıran

Dil hem halk hem de bilginlerce korunur.
Dili bozmak hiç kimsenin aklına gelmez.
Spinoza

Dilbilgisinden dilbilimine gelinceye kadar alınan yol oldukça uzundur. Günümüz dilbilimi birkaç dilbilimcinin çalışması sonucu ortaya çıkmış bir bilim dalı değil, 2500 yıllık uzun tarihsel bir geçmişten miras aldığı ilke ve kavramları eleştirip geliştirerek oluşmuş, bugün bile bu oluşmasını sürdüren bir bilim dalıdır. Dilbilim, filoloji ve özellikle dilbilgisine verilen gösterişli bir ad değil, çocukluktan başlayarak, pratik bir biçimde öğrendiğimiz ve genellikle düşünmeden bildiğimiz dilin bilimsel incelenmesidir.

Dil, yüzyıllardan beri özgül bir düşünce konusu olmasına karşın, dilbilim çok yeni bir 20. yüzyıl bilim dalıdır. Dilbilimin ortaya koyduğu sistem, yapı, kod, mesaj, gösterge, gösterilen, dizim, dizi, göstergibilim, bağlam gibi kavramlar henüz geniş halk kitlelerine mal olmamıştır, ama bugün salonlarda tartışıldığı da yadsınamaz. Bugün felsefeciler, toplumbilimciler, edebiyat eleştirmenleri, sanat eleştirmenleri bu bilime büyük ilgi duymaktadır. Kısacası, son kırk yıldır, dilbilim önemli gelişmeler kaydetmiş ve insan bilimleri arasında ayrıcalıklı yere sahip bir pilot-bilim statüsü kazanmıştır.

Başka bir açıdan baktığımızda, dilbilimin kesin bilimler, yani matematik bilimleri içinde yer almaya başladığı görülür. Bir tür istatistik bilimi olarak matematikçilerin de, bilgisayarlıların da ilgisini çekmektedir. Yine fizikçiler sesbilgisi, mühendisler bilgisayarlarla, doktorlar ise sözün reedükasyonu ile ilgilienirler. Böylece, 20. yüzyıldaki ideal dilbilim belki de yeni bir hümanizma olarak tanımlanabilir, çünkü dilbilimci sözün, mesajın ve yazının ötesinde hep insana ulaşmayı amaçlar.

Dilbilimci, yavaş yavaş, Üniversite çevrelerinde ve Üniversite dışında belli bir saygınlık, bir prestij kazanmaya başlamıştır. Batıda fotoromanlarda, genç bir beyin cerrahının ya da bir atom mühendisinin yanında, ender de olsa bir dilbilimci de baş kahraman olabilmektedir. André Delvaux'nun *Un soir un train* (Bir Akşam Bir Tren) filimini görenler baş oyuncunun Louvain Flaman Üniversitesinde bir dilbilim profesörü olduğunu anımsayacaklardır.

Ama yine de, dilbilim geniş halk kitleleri tarafından, hemen hemen hiç bilinmeyen bilim dallarından biridir. Sokaktaki adam, dilbilimciyi, yaşamın ve dünyanın dışında, kuru ve soğuk bir Üniversite hocası olarak görmektedir. Oysa uğraştığı şey onun bu ciddi ve sert görünümüne ters düşmektedir.

Sokaktaki adam ne dereceye kadar haklı? Bu yazı çerçevesinde bunu yargılamaya çalışalım.

DİLBİLİMCİ BİRÇOK DİL BİLEN KİMSE DEĞİLDİR

J. Marouzeau *La linguistique ou science du langage*_(Dilbilim ya da dil bilimi) adlı yapıtının önsözünde şöyle diyor: "Dilbilimci misiniz? Kaç dil biliyorsunuz? Bu dilbilimci ile birçokdil bilen (polyglotte) kimse arasında hiçbir ayırım yapmayan cahillerin çok sık sorduğu bir sorudur. Birazcık dünyadan haberi olanlar, dilbilim ile filolojiyi birbirine karıştırarak, dilbilimciyi eski metinleri ve ölü dilleri inceleyen biri olarak görürler. Onlara, dilbilimin dillerin incelenmesiyle aynı şey olmadığı, dilin bilimi olduğu söylenirse, bu kez dil bilimi nedir diye soracaklardır." ¹

Dilbilimci bir çok dil konuşan ya da bilen bir kimse midir? Kesinlikle hayır. Bir çok dil bilmek bir polyglotte'un işidir. Aynı şekilde, elektrik kablolarını birbirine bağlamak, prizleri takmak bir elektrikçinin işidir. Ancak bir fizikçi bir elektrik ustası değildir, bu çerçeve içinde bir dilbilimci de birçok dil bilen bir kimse değildir. Ünlü bir fizikçinin bozulan radyo ya da televizyonunu tamir edememesi olağandır, aynı şekilde bir dilbilimcinin bir çok dil bilmemesi olağandır.

Eğer dilbilim birden çok dil konuşma sanatı olsaydı, tüm beş yıldızlı otellerin şef garsonları dilbilimci olurlardı. Oysa bir şef garson- bu en çok dil bilen şef garson olsa bile- en basit bir dilsel sorunu çözebilmek için bilmem hangi yabancı dilde bir bardak bira istemeyi beceremeyen bir dilbilimciden çok daha fazla zaman harcayacaktır. Kısacası, çok dil bilen biri olmak için dilbilimci olmak gerekmediği gibi, dilbilimci olmak için de polyglotte olmaya gerek yoktur.

Aslında, her dilbilimci birçok dil konuşabilir. Gücül olarak, konuştuğundan çok daha fazla "dil" bilir. Ancak herşeyden önce, bildiği şey dillerin nasıl oluştuğudur. Dilbilimci dilleri yapılarıyla ve kurallarıyla bilir, bir başka deyişle, onların işleyiş biçimlerini bilir.

DİLBİLİMCİNİN ALANI SINIRSIZDIR

Tıpkı fizikçinin doğadaki olayları fiziğin konusu yapması gibi, dilbilimci de dili kendi biliminin, yani dilbiliminin konusu yapar. Söylenen, ya da söylenmiş, yazılan ya da yazılmış her şey, her gösterge dilbilimcinin araştırma alanına girer.

Dilbilimci Metin Eloğlu ya da Can Yücel'in şiirlerindeki argo, Anadolu ağızları, çivi yazısı, kutsal Vedaların dili Sanskrit, /d/ sesinin söyleniş biçimi, Rus dilinde bir fiil, Arnavutçadaki tanımlık, iki yaşındaki bir bebeğin gak guk etmesi ve maymunların çıkardıkları seslerle ilgilenir. İşte anlatım ya da biçim adı verilen anlatım sanatı dilbilimcinin alanına girer. Jean-Jacques Rousseau'yu bir felsefeci, bir edebiyat tarihçisi ya da bir tarihçi olarak incelediğimiz gibi, bir dilbilimci gözüyle de inceleyebiliriz.

Dilbilimci bir teknisyendir: ses tellerinden dudaklara değin, eklemli dilin oluşmasına yardımcı olan kasların hareketlerini bilir. Dilbilimci, aynı zamanda, güzel olan şeye karşı da duyarlıdır. Verlaine'nin bir sonesindeki uyumu, müziği incelerken, artık salt bir bilimci değil, hem de biraz sanatçıdır.

Eklemli dil insana özgü ayırıcı bir nitelik olduğu için, dilin incelenmesi insana ilişkin sorunların içinde yerini alır. Dilbilimci jest, söz ve düşünce arasındaki ilişkileri merak etmiştir. Hep beyinde bir dil merkezi olup olmadığını ve bunun beynin neresinde bulunduğunu bilmek istemiştir.

DİLBİLİM VE TARİH

Tarihçi olarak, dilbilimci toplumların evrimiyle dillerin evrimi arasında sıkı ilişkiler kurar. Araştırmalarını Antik çağlara kadar götürür, karşılaştırma yöntemiyle dünyanın en eski ilkel dilini bulmaya ve onu yeniden oluşturmaya çalışır. "İnsanın dünyadaki yerini ve değerini belirleyen, düşünemeyeceğimiz kadar çok yönlü, kimi sırlarını bugün de çözemediğimiz büyüü bir varlık olarak tanımladığımız dil, kullanıldığı toplumun da pek çok özelliklerini, yaşayışını, geleneklerini, dünya görüşünü, yaşam felsefesini, inançlarını bilim, sanat ve tekniğe katkılarını yansıtır." ² Gerçekten de, Leibniz'in dediği gibi "dil insan usunun aynasıdır" ve ruhsal davranışı bizim bildiğimizden farklı olan ulusların mantığını anlamamıza yardım eder.

Bu durumda dilbilimci "evrensel" bir bilgin midir? Hem evet, hem hayır. Evet, çünkü dilbilimci edinin düzlemindeki "dil" eşliğinde evrensel sistemlerin kurgusu peşindedir. Hayır, çünkü dilbilimci bu sistemlerin kullanım düzlemine inmez. Belki de dilbilimin ya da dilbilimcinin ne ya da kim olduğu konusundaki belirsizlik, ilk bakışta biraz karışık görünen bu konumdan kaynaklanmaktadır.

Sonuç olarak, nasıl bir fizikçi tüm fiziği incelemiyor ve elektrik, atomlar ya da kozmik ışınlarla ilgileniyorsa, dilbilimci de kendisine sunulan sesbilgisi, görevsel sesbilgisi, biçimbilgisi, sözdizimi, anlambilim, sözcem, edimbilim arasında bir seçim yapabilir.

DİLBİLİMİN ÇELİŞKİSİ

Dilbilimin en belirgin çelişkilerinden biri imparatorluğunu insan soluğu yani insan nefesi üzerine kurmuş olması ve gerçekliklerin incelenmesine değil, insanların sözcüklerle anlattıkları gerçekliklerin incelenmesine özen göstermesidir.

Fizikçi bir taşı radyasyon yayıp yaymadığını anlamak için inceler. Dilbilimci ise dili bütün zenginliği ve karmaşıklığı içinde hem eşzamanlı hem de artzamanlı boyutta inceler. Örneğin Latince'deki **caballus** (at) sözcüğünün zaman içinde değişimlere uğrayarak Fransızca'ya **cheval** olarak nasıl geçtiğine ilgi duyar.

Sokaktaki insan, kendisini sözcükler savaşına adanmış dilbilimciye bir tatlı kaçık gözüyle bakar. Öteki insanlar dayanıklı nesnelere üzerinde çalışırken, dilbilimci rüzgâr ya da Homeros'un dediği gibi, "kanatlı sözcükler" üzerinde çalışır.

İkinci bir çelişki, sokaktaki her insanın en azından konuşabildiği için kendisini dilbilimci saymasıdır.

Nihayet-yeni ve son çelişki- insanın hayret ve heyecan verici bir yaratık olduğu tartışılmaz bir gerçek olmasına karşın, insanın en büyük tanığı olan dil ve onun bilimi, yani dilbilim çoğunlukla ciddiye alınmamıştır. Bir fizikçi bir kuralı açıklarken kuşku götürmez bir olgunun varlığını bize öğretir, oysa dilbilimci bir /a/ sesinin /e/ sesine dönüşüm evrimini açıklarken kuşkuyla beraberinde getirecektir: "Bunu nereden biliyor?" diye soracağız kendi kendimize...

Hemen şunu belirtelim ki, dilbilimine giriş, kesinliğe, ihtiyada ve ciddi yete giriştir.

DİLBİLİM VE UYGULAMA ALANLARI

Dilbilim en geniş uygulama alanını ruhbilim ve toplumbilimde bulmuş ve bu nedenle, toplumdilbilim ve ruhdilbilim ortaya çıkmıştır. Bunun dışında, dil bilimin çeşitli etkinliklerde uygulama alanı bulduğunu söyleyebiliriz, ancak dilbilimden en çok etkilenen kuşkusuz eğitim olmuştur. İkinci dil ve anadil öğretilimi yönetbilimlerini yöneten büyük ideolojiler doğrudan doğruya dilbilim ve ruhbilimsel örnekçelerden çıkmıştır. Dilbilimin dil öğretilimine getirdiği en büyük yenilik, öğretilim yöntemleriyle, konuşma dilinin ön plana çıkarılmasıdır. "Bu denir, bu denmez" diye kurallar koyan kuralcı dilbilgisinin aksine, dilbilim hoşgörü ilkesini daha ilceriye götürmüş ve dil düzeyleri kavramını benimseyerek dilsel önyargıların etkisini azaltmıştır.

Çeviri alanında ve bilgisayar çevirisi düzleminde dilbilim yaşayan dillerin sadece yüzeysel yapı çözümlerini yapmakla kalmamış, aynı zamanda dillerin karşılaştırılması ilişkin yeni yöntemler sunmuştur.

Manük sapması ve konuşma güçlüğü olan kimselerin reedükasyonunda tıp, dilbilimden, özellikle fonetikten yararlanmaktadır. Bugün nöroloji, sesbilim, biçimbilim ve sözdizimsel kurallardan yola çıkmaktadır.

Yine siyasal bilimler, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik gelişme planlaması ve amenajmanı, ayrıca toplumların güdülenmesi konusunda dilbilimden yararlanma yollarını aramaktadır.

Toplumsal bilimler diye nitelendirdiğimiz ruhbilim, eğitim, antropoloji, felsefe, dilbilim, matematik, ayrıca biyoloji, psikiyatri, fizik ve anatomi gibi bilim dalları arasındaki etkileşim yeni bilim dallarının ortaya çıkmasını sağlamış ve her yeni bilim dalı da insana özgü karmaşık gerçeklerin ve davranışların çözümlenmesine yeni boyutlar katmıştır. Dilbilimin ortaya çıkışıyla, öteki bilim dalları nesnelere bakış açılarını yer yer değiştirmek zorunda kalmışlar ya da kalacaklardır. Dilbilimcilerin tasarladığı gibi, dillerin betimlenmesi ve anlaşılması toplumbilimcilere toplumsal sorunların çözümlenmesinde daha iyi bir araç; ruhbilimcilere dilin kullanımı ve öğretilmesi konusunda yeni terminolojiler ve yeni modeller; antropologlara insan konusundaki incelemelerinde birleştirici öge işlevi gören önemli bir araç sunulmasına yardımcı olmuştur. Ancak, bu söylediklerimizin tersi de doğrudur. Toplumbilimlerin, ruhbilim, matematik, fizik, anatomi, biyoloji olmadan dilbilim bu denli bir gelişme gösteremezdi ve dilsel bildirişim sırasında raslantusal bir biçimde toplanmış sözcelemi yüzeysel ve kuru bir çözümlenmesini yapmakla yetinirdi.

Ashında, dilleri tüm insan etkinliklerinin merkezi olarak kabul etmeyen bir dilbilim pek ilginç olmazdı, çünkü diller her yerde ve her zaman beraberdir. Aynı şekilde, öteki insan bilimleri eğer insanın konuşan bir varlık olduğu düşüncesini göz önünde bulundurmasaydılar, insan konusunda çok dar bir bakış açısına sahip olurlardı.

DİLBİLİM VE İNSANI TANIMA

Bugün, insan usunun bilimsel kaygı ve dürüstlük yolunda göstermiş olduğu gelişme kıvanç vericidir.

Tıpkı öteki bilimler gibi, dilbilimin de bize kazandırdığı en önemli şey, insanı daha iyi tanımak ve onu daha iyi anlamaktır.

Dilbilim tamamen insana yöneliktir, buradaki bilgi konusu, hiç bir zaman göremeyeceğimiz bir tropikal bitki, ya da bir taşın üzerinde izini gördüğümüz hayvan fosili değildir; bu, dilin gerçekleşmesini sağlayan, ürettiğimiz, telâffuz ettiğimiz sözdür. "Selâm dostum" tümcesinde, bir dilbilimci söylenecek binlerce şey bulur. İnsan nefesiyle uğraşan bu bilim dalı, hem kendi söylemini uyguladığı nesneyi hem de bu söylemin kendisini yaratır. Hemen bir ilişki düşlemek zor, çünkü dilbilim bir insan bilimidir. Nesnesi uzaklaşsa, papirüse yazılmış, bir kumaş parçasına işlenmiş bir gösterge olsa bile, dilbilim değişmez. Dilbilimci, her sözcüğün, her mesajın ve her yazılı izin ötesinde insana ulaşmayı dener.

Bütün bunları yaparken, dilbilimci her şeyi kendine mal etmez, eski çağlardan gelen şu güzel formülümüz bizim de kendimize mal etmemizi önerir: "Ben insanım, insana ilişkin hiç bir şey bana yabancı değildir", öte yandan, insana ilişkin olmayan hiçbir şey onu doğrudan ilgilendirmez. Dilbilimcinin tüm araştırması, onu hayvandan ayıran, ona büyüklük ve saygınlık kazandıran tamamen insana özgü, bu ruhsal etkinliğe yönelmiştir. Bu ruhsal etkinlikte dildir.

SONUÇ

Bütün bu açıklamaların ışığı altında, insan yine de dilbilim ne işe yarar? sorusunu sormaktan kendini alamıyor. İlk bakışta, her bilim dalı gibi, dilbilim insanın bitip tükenmeyen bilgi susuzluğunu gidermek dışında bir işe yaramadığı izlenimini vermektedir; ya da bazı dilcilerin yüzyıllardır tartıştıkları şeyleri yeniden değişik bir bakış açısından gündeme getirmekten başka bir yararı yok gibidir...

Aslında, bugün dilbilim bazı hizmetler görebilecek yetkinliğe ulaşmıştır. Özellikle, basit bir uygulama düzleminde, dilbilimcinin deneyiminden bir dış alanda, dillerin planlanması alanında, yararlanılabilir. Bu, doğal olarak, bir gönül verme işidir.

Yine uygarlıkların tarihsel gelişiminin incelenmesinde dilbilimin katkısından yararlanılabilir. Bugün, Hint-Avrupa topluluklarının varlığını kanıtlayabilecek hiç bir iz, hiçbir anıt, hiçbir metin yoktur. Tek kanıt Hint-Avrupa dilleridir. Öteki dil aileleri içinde de durum aynıdır. Bu bilinmezlik içinde bizi yönlendirebilecek olan dilbilimdir, geçmişimizi en doğru biçimde yeniden oluşturmamıza yardımcı olabilecek dilbilimdir.

Ayrıca, dilbilim bize çevremizde biriken tehditler karşısında kendi geleceğimizi nasıl ele alacağımızı öğretmeye çalışır. Başlangıçtan bu yana, **Homo Habilis**'i belirleyen dil yetisi tek olmasına karşın, diller çeşitlidir. İnsan, tüm canlılar arasında, çevresine biyolojik yapısıyla değil de akıl ve sosyo-kültürel yetileriyle uyum sağlayan tek canlı yaratıktır.

İnsan kendi çevresinde biliçli bir etkinlik, belli bir çalışma alanı yaratır ve işte bu bilinçli etkinlikle, doğanın ayrımcı baskılarını azaltmayı becerir. Bu bilinçli etkinliğin aracı da dildir. Böylece, dilbilim, insanı daha iyi tanımak için, öteki insan bilimleri arasında çok ayrıcalıklı bir rol oynayabilir.

İlk kez Saussure "Açıl susam açıl" dedi ve şimdi bize, sadece bu bilimin hazinelerini toplamak için eğilmek kalıyor. Ama bunu yaparken ne olur dilbilimi dil öğretimine indirgemeyelim.

NOTLAR

- 1.J.Marouzeau, *La linguistique ou science du langage*,Paris, Paul Geuthner, 1968, s.1.
- 2.Dođan Aksan, *Her Yönuyle Dil*, Ankara, TDK, 1979, s.11-13.